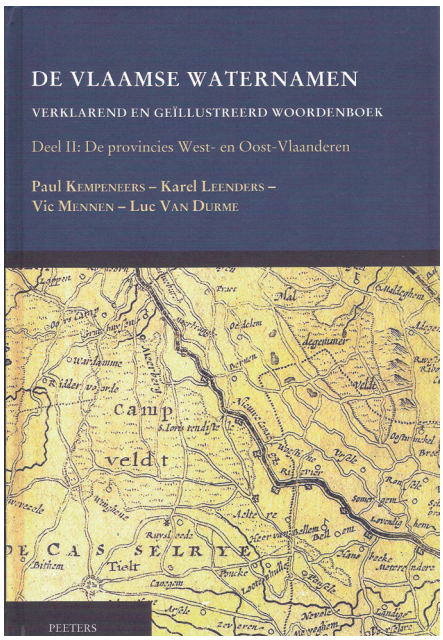

scheen in het *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 24 (2015) 47-49, en het Vlaamse Deel I besprak ik uitvoerig in het *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 24 (2017) 213-217.

Behalve de taal zijn er nog enkele belangrijke verschillen tussen het Waalse en de twee Vlaamse delen in deze reeks. Zo zijn de twee Vlaamse delen het resultaat van teamwork met steeds vier auteurs. Dat zijn naast Paul Kempeneers ook Karel Leenders en Vic Mennen en voor Deel I Bram Vannieuwenhuyze en voor Deel II Luc Van Durme. Winst is zeker dat beide Vlaamse delen zijn geïllustreerd met kaarten en foto's die een beeld geven van (een deel van) de behandelde wateren. Ook zijn de lemmata in de beide Vlaamse delen overzichtelijker opgebouwd en minder belast met opsommingen van alle ooit voorgestelde naamsverklaringen. Beide delen zijn natuurlijk – net als het Waalse deel – relevant voor Nederland omdat nogal wat waterlopen grensoverschrijdend zijn.

Waar de titel een 'verklarend (...) woordenboek' belooft, maken ook de Vlaamse delen dit niet waar. Bij veel namen ontbreekt elke poging tot een verklaring van de naam of het naamgevingsmotief en waar dit wel gebeurt, is net als in het Waalse deel de taalkunde bepaald niet up-to-date en hier en daar beslist eigenzinnig. Zo wordt in Deel II (pp. 407-408) het element 'verre' dat voorkomt in namen als Verrebeek, Verrebroek, Verregracht verklaard als 'de gegermaniseerde vorm van de voorhistorische waternaam **Parsis*, wellicht uit ouder **Parasis*' waarvan het eerste deel ('IE **pars*' wordt hier gezegd) een kleurnaam zou zijn geweest waarmee dan ook Nederlands 'paars' verwant zou zijn. Dit staat geleerd, maar het is om meerdere redenen onzin en wie simpelweg op de website www.etymologiebank.nl het woord 'paars' opzoek, ziet meteen dat dit niet kan kloppen.

Als etymologisch woordenboek zijn deze drie delen dan ook met de nodige omzichtigheid te hanteren. Misschien is een etymologisch woordenboek ook wel teveel gevraagd, want toponymie is een lastig vak waarbinnen waternamen als extra problematisch gelden. Die moeilijkheid schuilt dan echter vooral in het feit dat waternamen erg oud kunnen zijn, terwijl deze boekdelen laten zien dat de overgrote meerderheid van de hier behandelde namen (relatief) jong is. De talloze kleine wateren, zowel natuurlijke als gegraven lopen, hebben jonge namen die in veel opzichten doorzichtig zijn. Wat daarbij vaak niet duidelijk is, is het motief voor de naamgeving en juist daar zou de etymologie zich op moeten richten.

Voor wie echter wil weten welke waterlopen er in België allemaal zijn en waar die zich bevinden, is dit een erg compleet overzicht en ook wie als taalkundige met deze namen aan de slag wil, kan aan deze materiaalverzameling zijn hart ophalen. Een dergelijke exercitie voor Nederland lijkt mij in deze vorm niet echt zinvol. Wat wel erg nuttig zou zijn, is een 'nieuwe Schönfeld'. Moritz Schönfeld (1880-1958) was bij leven een productief en goed historisch taalkundige – zijn historische grammatica van het Nederlands is nog steeds zeer bruikbaar – maar zijn *Nederlandse waternamen* dateert van 1955 en is uiteraard verouderd. Een nieuw naslagwerk met een vergelijkbaar thematische opzet zou zeker welkom zijn.

Bertus Wouda

Heleen Kole, *Polderen of niet? Participatie in het bestuur van de waterschappen Bunschoten en Mastenbroek vóór 1800*. Waterstaat, Cultuur en Geschiedenis IV. Hilversum: Verloren 2017, 332 pp. ISBN 978-90-8704-688-0, pb.

De veronderstelling dat de waterschappen de oudste democratische bestuursorganen van Nederland zijn en dat we de oorsprong van de typisch Nederlandse bestuurlijke vergaderen overlegcultuur in de middeleeuwen bij die waterstaatsorganisaties moeten zoeken,

was breed verspreid zonder dat daarvoor enig bewijsmateriaal werd aangedragen.[2] Waar kwam die lange Nederlandse traditie van consensuale besluitvorming vandaan? Vanaf 2011 werd in het onderzoeksprogramma *In search of the poldermodel* gezocht naar de wortels van het Nederlandse poldermodel. Dat gaf het poldermodeldebat een nieuwe impuls.

Onderzocht werd hoe de oude waterschappen werden bestuurd en of daarin een voorbode kan worden gezien van de moderne Nederlandse overlegeconomie met zijn vergadercultuur waarin ook met minderheidsbelangen rekening wordt gehouden. Zo verscheen het overzichtswerk *Nederland en het poldermodel* waarin de grote lijnen werden uiteengezet.[3] Er is wel eens geopperd dat dit boek vanwege het weidse, veelvormige en abstracte onderwerp dat ook nog eens een tiental eeuwen omvat té algemeen is geschreven.[4] *Polderen of niet?* is de handelseditie van het proefschrift waarop Heleen Kole in 2017 aan de Universiteit Utrecht promoveerde. Deze dissertatie is een onderdeel van genoemd onderzoeksprogramma en met de casestudies Bunschoten en Mastenbroek worden hierin de onderzoeksresultaten meer geconcretiseerd.

Het inleidende hoofdstuk maakt duidelijk dat beide polders aan de Zuiderzee lagen en dat waterkering tot de primaire taken van het interlokale waterschap behoorde. Maar hoe was het bestuur samengesteld, wie namen de beslissingen, waren die gericht op consensus en werd ook met minderheidsbelangen rekening gehouden? Kortom: hoe was de 'representatie in het bestuur' en hoe verliep de 'participatie in de besluitvorming'. Kole onderzocht dit voor de periode 1600-1800 (pp. 13 en 32), hoewel zij die soms tot 1785 (pp. 18 en 36) liet doorlopen.

Na deze ouverture komt het hoofdwerk aan bod. Beide deelonderzoeken beginnen met een beschrijving vanaf de ontginning van het gebied, waarbij dit eerste tijdvak tot circa 1600 wordt beschouwd als een aanloop naar een interlokaal waterschapsbestuur. Van de twee daarop volgende eeuwen zijn de ontwikkelingen van de 'representatie en belangen (1600-1800)' alsmede 'participatie in besluitvorming (1600-1800)' per polder in afzonderlijke hoofdstukken beschreven. Zo worden in deze vergelijkende studie eerst drie hoofdstukken gewijd aan Bunschoten en vervolgens drie aan Mastenbroek. Het achtste hoofdstuk is de finale waarin de polders met elkaar worden vergeleken. Daarbij springen de verschillen in het oog, worden conclusies getrokken en worden de verkregen resultaten met die van andere studies vergeleken.

Hoofdstuk twee beschrijft de aanloop naar het heemraadschap te Bunschoten, waarbij het dorpsbestuur van Bunschoten voor de ingelanden van de kustpolders op incidentele basis hulp kreeg van de meer landinwaarts gelegen polders. Het vigerende dijkrecht op grond waarvan het achterland (hier buitenpolders genoemd; p. 41) tot die incidentele bijstand verplicht was, wordt goed beschreven.[5] Daarbij worden de nodige uitspraken gedaan over representatie in het dijkbeheer en participatie over de besluitvorming over dat dijkbeheer. De resultaten daarvan zijn in tabellen weergegeven (pp. 71-72). Ook de beschrijving in hoofdstuk vijf van de aanloop naar het polderbestuur Mastenbroek leverde een uitgebreide tabel op over de representatie van belanghebbenden in haar bestuur (pp. 172-173). Daarmee blijft de uitwerking van de bestuurlijke ontwikkelingen niet beperkt tot de periode 1600-1800.

In hoofdstuk drie gaat het over de representatie in het interlokale heemraadschap dat in 1603 werd opgericht. De officiële naam, 'Heemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk' (BVVD), wordt in dit boek overigens amper gebruikt. Kole keek welke belangengroepen er waren en op welke wijze en in welke mate die pachtboeren, ossenweiders en stedelijke grondbezitters in het bestuur van de BVVD waren vertegenwoordigd. Voor de bestudering van de grondbezitsverhoudingen werden de morgenregisters uit 1501, 1548, 1566, 1618, 1626, 1639, 1645 en 1782 grondig geanalyseerd. De overlap met de voorgaande periode is evident, maar die lange termijnontwikkelingen worden door deze samenhang goed gepresenteerd. In een bijlage (pp. 274-281) wordt dit onderzoek nader toegelicht. Wie het naadje van de kous wil weten, moet dus af en toe bladeren. De resultaten zijn weergegeven in grafieken. Ook de zittingsduur van de bestuurders is op die wijze

2 Milja van Tielhof, 'Waterschappen als de oudste democratische instellingen van Nederland. Het ontstaan van een mythe', *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 24 (2015) 2, 87-98. Van Tielhof schreef dit artikel in het kader van hetzelfde onderzoeksprogramma waarin ook de dissertatie van Kole verscheen.

3 Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden, *Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1000-2000* (Amsterdam 2013). Volgens Kole zou dit (tot 2017) zelfs de enige monografie over de historische ontwikkelingen naar het poldermodel zijn; Kole, *Polderen of niet?*, 12.

4 Willem Bouman, 'Het poldermodel komt uit de middeleeuwen', in de bijlage 'Gulliver' van het *Nederlands Dagblad* d.d. vrijdag 8 maart 2013, p. 14.

5 Elders liggen 'buitenpolders' buiten de primaire waterkering en worden dan veelal slechts door een zomerkade beschermd. Vergelijk Helga S. Danner e.a., *Polderlands. Glossarium van waterstaatstermen* (Wormer 2009) 38. Maar ook in andere studies worden in deze regio de achterliggende bijstandplichtige landen als 'buitenpolders' beschreven: Margriet Mijnssen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee. Waterschapskroniek Vallei & Eem 777-1616* (Utrecht/Leusden 2007) 180.

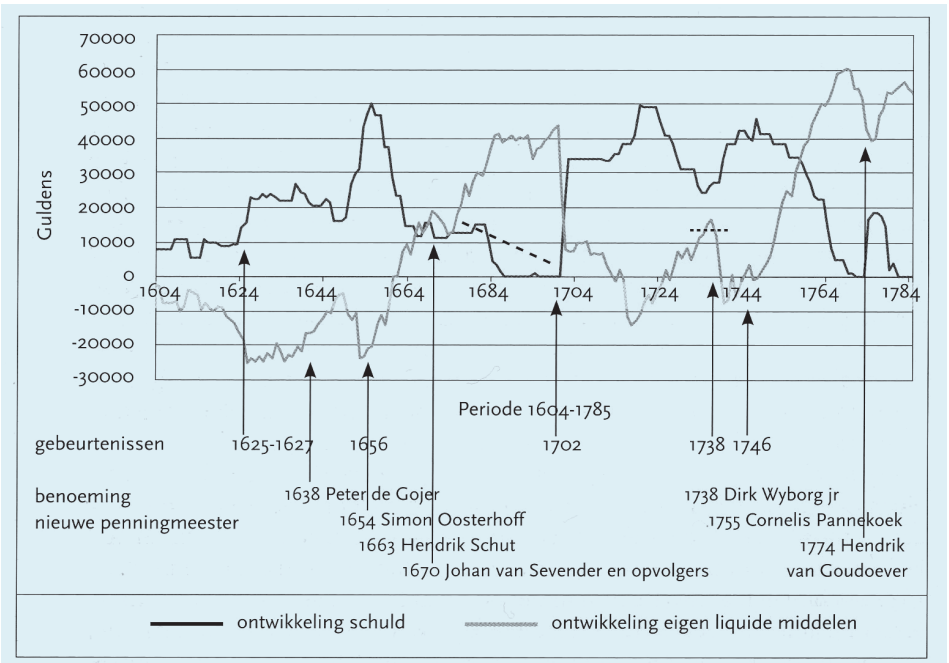

Figuur 4.3 uit het besproken boek: De weergegeven ontwikkeling van de schuld en de ontwikkeling van de eigen liquide middelen van de Veldendijk tot 1738 en daarna van de Veldendijk en Veendijk tezamen geven een beter beeld van de financiële positie dan de (saldi van) inkomsten en uitgaven van de jaarrekeningen.

gevisualiseerd. Opvallend is dat in tabel A2.1 'ter oriëntatie' het totaalbezit in de hedendaagse landmaat van de hectare is omgerekend, terwijl in de hoofdtekst de historische dammaat is aangehouden (p. 78). Bij die tabel zelf (p. 276) is niet meteen duidelijk welke eenheid is gebruikt. De strekking van het verhaal is overigens wel volstrekt helder weergegeven. Kole heeft dus tijdreeksen en andere data uit archiefbronnen en literatuur gekwantificeerd en geanalyseerd. Het is geen atonaal werk met veel encyclopedische feitjes, maar er worden op virtuoze wijze achterliggende structuren, dwarsverbanden en tendensen op lange termijn als ritmes en refreinen blootgelegd. Kruisverbanden, zoals Arend Lijphart die constateerde (p. 91), hebben ook in Bunschoten de tegengestelde belangen van rurale en stedelijke grondbezitters verzacht.[6]

Het financieel beheer wordt in hoofdstuk vier belicht. Kole hecht terecht grote waarde aan het financieel beleid, want dit thema is een wezenlijk onderdeel van de besluitvorming. Aan de gegevensverwerking en de daarbij behorende diepteanalyses is te merken dat zij eerder aan het onderzoeksproject *The Evolution of Financial Markets in Pre-Industrial Europe* heeft meegewerkt. Eyeopener is figuur 4.3 waarin de ontwikkeling van de schuld en de eigen liquide middelen is weergegeven. Verderop is in figuur 7.1 een vergelijkbare grafiek voor Mastenbroek opgenomen. De bekendere weergaven van de jaarlijkse (saldi van) inkomsten en uitgaven van de polderrekeningen zijn minder veelzeggend, omdat de meeste jaarrekeningen zelfs ten tijde van een torenhoge schuldenlast veelal met een positief saldo afsluiten (p. 119). Daarnaast werden die kwantitatieve gegevens aan bepaalde gebeurtenissen gekoppeld en werd in een aantal gevallen de historische context van de bestuurders en keuzes in hun beleid verduidelijkt. Deze methodiek is in de waterstaatsgeschiedenis vernieuwend.

Zoals vermeld heeft de casestudy naar Mastenbroek een vergelijkbare cadans: hoofdstuk vijf behandelt de aanloop naar het polderbestuur, hoofdstuk zes de representatie met achterliggende belangen en in hoofdstuk zeven wordt de participatie in de besluitvorming beschreven. Voor de representatie zijn in de morgenregisters van 1390, 1530, 1591, 1651 en 1775 de grondbezitsverhoudingen geanalyseerd. Hier is een enorme overlap met de voorgaande periode en de resultaten zijn eveneens in tabellen en grafieken gepresenteerd. De participatie is aan de hand van een viertal juridische kwesties uitgewerkt. Juist bij die geschillen is precies vastgelegd wie wat mocht, wie wat deed en waarom hij dat deed. Daarbij is ook vastgelegd hoe men sindsdien zou moeten handelen. Deze vier dwarsdoorsneden zijn prachtig uitgewerkt. Na de cijfers worden in de historische context de dilemma's en de beslissingen beschreven en komt de muziek tot leven.

6 Arend Lijphart, *The politics of accommodation. Pluralism and democracy in the Netherlands* (Berkeley/Los Angeles 1968).

Het laatste hoofdstuk is de finale waarin alles samenkomt: patronen worden vergeleken en conclusies worden getrokken. De representatie in het polderbestuur was in beide polders vrij constant. Men had er een dijkgraaf en vijf heemraden waarbij aan de vastgestelde zetelverdeling werd vastgehouden. De mate van consensusgerichte besluitvorming was wel aan ontwikkelingen onderhevig en werd vooral bepaald door de financiële mogelijkheden. Bij voorspoed kregen de ingelanden meer inspraak, was het bestuur meer transparant en stelden de bestuurders zich flexibeler op. Bij financiële problemen was het beleid gericht op het behouden van het vertrouwen van externe financiers en kon men niet al te transparant opereren. Juist die financiële mogelijkheden lagen bij die polders anders: Mastenbroek, met haar blokverkaveling, is een 'eiland' dat geheel door een ringdijk is omgeven. Bunschoten was met haar strokenverkaveling een 'kustpolder' (p. 256) met achterliggende landen (buitenpolders) waardoor zij in verhouding minder strekkende waterkering behoefde te onderhouden. Bovendien lag zij dichter bij de financiële markten te Amsterdam en Utrecht en konden de bestuurders makkelijker investeerders aantrekken. In Mastenbroek leverden de bestuurders het grootste deel van het vreemd vermogen (tabel 7.1) en werden externe investeerders via één van de steden tot bestuurder benoemd. Hoewel zij dan geen grond in de polder bezaten, konden ze dan toch toezicht op hun investeringen houden. Overigens: ook in Bunschoten werd zo nodig het grondbezitscriterium tijdelijk gewijzigd van vijftien naar 7,5 dammaat (p. 104). In Mastenbroek hadden de steden een overwicht in het bestuur, zeker nadat zij bij de Reformatie zich over de kerkelijke goederen hadden 'ontfermd'. In die polder waren de katholieken na 1619 van bestuursfuncties uitgesloten, terwijl in Bunschoten katholieke bestuurders niet werden geweerd. Daar nam in de tweede helft van de achttiende eeuw ook de invloed van de boerenelite toe, terwijl in Mastenbroek de steden meer macht verwierven. Zo waren er in beide polders verschillende ontwikkelingen in de bezitsverhoudingen en de kavelgrootten. Een constante factor was dat beide besturen met succes hebben getracht om bij de omslag een laag eenheidstarief aan te houden (pp. 88 en 240).

Ondanks haar gedegen onderzoek kon Kole toch nog op een enkele anomalie worden betrapt. In de winter van 1775-1776 zou Mastenbroek tweemaal door een stormvloed zijn getroffen (p. 249). 'Een jaar later', op 20 november 1777 zouden daar opnieuw dijkdoorbraken zijn geweest. Vermoedelijk gaat het hier om de stormvloeden van 1775 en 1776 die beide plaatsvonden in november.[7] Maar in een prachtig concert valt één valse noot niet op. Deze uitgave blijven we dan ook als een doorwrochte comparatieve studie kwalificeren. De afgelopen jaren is van verschillende dissertaties over een waterstaatkundig onderwerp in (het graafschap) Holland een handelseditie verschenen.[8] De polders die Kole onderzocht lagen in het rechtsgebied van de bisschop van Utrecht en kenden soms vergelijkbare ontwikkelingen, maar soms lagen de verhoudingen net even anders. Kortom: voor een evenwichtig beeld van de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis is dit een noodzakelijke aanvulling waarin ook nog eens een vernieuwende methodiek is gevolgd. Deze is navolgenswaardig, maar is er wel één die tijdrovend onderzoek vergt. Ook hier geldt kennelijk: *festina lente*.

7 Jan Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. Deel VI: 1751-1800* (Franeker 2015) 455, 470, 493, 502 en 518.

8 Siger Zeiska (2007) over Rijnland en daarna de werken in de serie 'Waterstaat, Cultuur en geschiedenis' die verschenen onder auspiciën van de Vereniging voor Waterstaatsgeschiedenis: Alfons Fransen (2011) over de Diemerdijk, Carla de Wilt (2015) over Delfland en Chris de Bont (2014) over Amsterdam en omgeving.

Reinoud Rutte en Bram Vannieuwenhuyze, *Stedenatlas Jacob van Deventer. 226 Stadplattegronden uit 1545-1575. Schakels tussen verleden en heden*. Bussum: Thoth 2018, 516 pp., ISBN 9789077699171, hb. Cartografie Yvonne van Mil.

Lauran Toorians

Alle stedenkaarten van Jacob van Deventer bij elkaar in één boek zal voor velen een wens in vervulling zijn. De kaarten zijn met de modernste digitale technieken gereproduceerd en in dit monumentale boek afgebeeld op zestig procent van de ware grootte. Die verkleining was gezien het formaat van het boek niet per se nodig, maar maakt mogelijk dat kaart en begeleidende tekst op dezelfde dubbele pagina zijn te zien en te lezen, en dat is natuurlijk prettig. Bovendien zijn ook de kaarten zelf op dit formaat nog leesbaar, wat een